Núm. 23

15-11-25

nós.

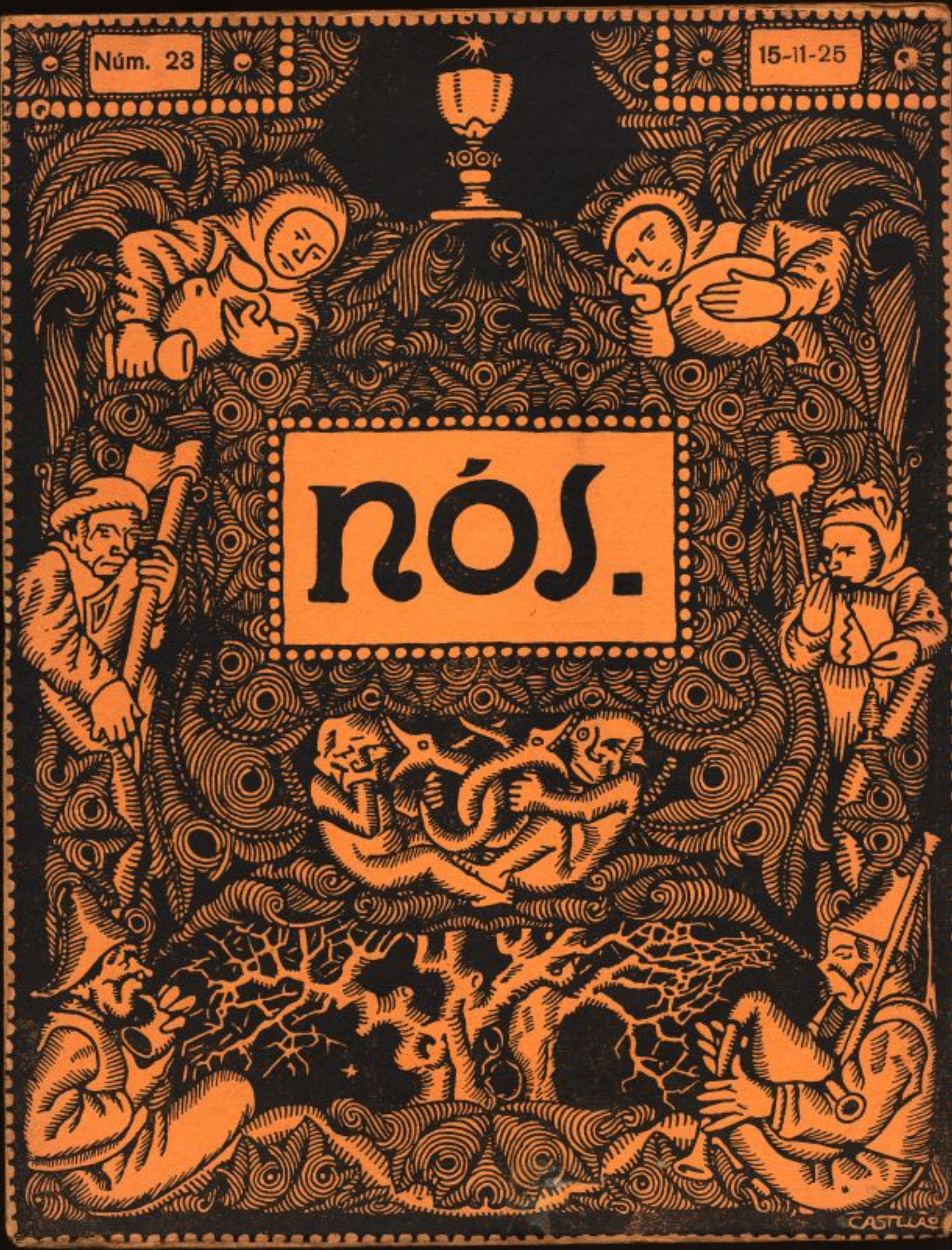

nós.

BOLETIN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

DIREITOR LITERARIO
Vicente Risco

DIREITOR ARTÍSTICO
Alfonso R. Castelao

DIREICIÓN E REDAUCIÓN
Sto. Domingo, 47 - OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.º - A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce números, na Península	**6** pesetas.
Fora da Península	**15** ,,
Número solto na Península	**1** ,,
Na Arxentina	**60** centavos
En Cuba	**30** ,,

Pagos adiantados

Este boletín non pubrica mais orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideias n-eles emitidos, a non ser dos que, por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

SUMARIO

Cantares. por ANTONIO COUCEIRO FREIXOMIL.

Os poetas atlánticos, por RAMON OTERO PEDRAYO.

A ponte de Vidán. por XOSÉ PENA PENA.

O Congreso d'Economía Galega en Lugo.

A Edade do Ferro en Galiza, por FLORENTINO L. CUEVILLAS.

Quod nihil scitur, (continuación), tradución de XAN AZNAR PONTE.

Archivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza.

Os homes, os feitos, as verbas; pol-a REDAUCIÓN.

LEA VOSTEDE *A NOSA TERRA* *IDEARIUM DAS IRMANDADES*

Adeministración Real, 36 — A Cruña

Motores & máquinas CELTA

Marca Rexistrada

Suministros industriaes — INSTALACIÓS

Gasolina Petróleo, aceites pesados SHELL

Cubertas - Cámaras - Macizos BERGOUGNAN - MICHELIN

JOSÉ RAMON PEREZ CID

Progreso, 54 e 90 — OURENSE

Fabricación especial de toda sorte de Cristaes ópticos

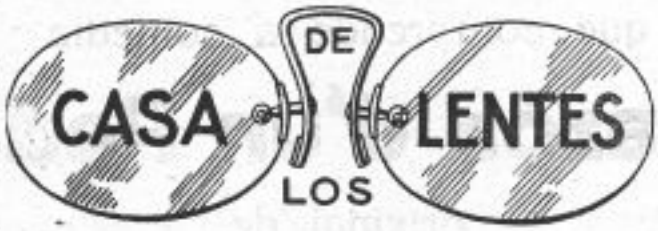

(MARCA REGISTRADA)

Execucion esmerada das recetas dos señores Médicos Oculistas

Praza Mayor, 18 - OURENSE

Sanatorio Quirúrgico de Ourense

Direitor: Don MANUEL POL PIÑEIRO Cirugía

co-a colaboración dos Doutores

D. FRANCISCO JOSÉ RIONEGRO DÍEZ — CIRUGÍA

e

D. MANUEL BOUZO FERNÁNDEZ — PARTOS E DOENZAS DA MULLER

Situado na carreiera da Loña, prauticase n-il toda crás d'operacións de Cirugía gêral, especialidás, ginecología, etc., etc.
A pensión é de 10 pesetas diarias, incluso a-ela a mantenza, material de curas e visita médeca diaria. As coereciós e tratamentos, especiás serán oujeto de trato anterior.
Hai Gabinete de RAYO X, aparato de DIATERMIA (pra tratal-as anexitis, etc.) e o material elétrico preciso pra diagnósticos e tratamentos.
NOTA: Hai de cote material esterelizado pra operacións d'urxencia pr'os enfermos que non se poidan traguer ó Sanatorio e mais pra partos, adentro e fora da cibdade.
Pra informes, pódese escribir a calquera dos médecos do estabrecimento.

OURENSE — **Carreiera da Loña** — **Teléfono 179**

Púxose à venda o primeiro volume da

Biblioteca do Seminario de Estudos Galegos

OS NENOS

por Xosé Filgueira Valverde,

Pida o seu exemprar a Adeministración de LAR
Real 36 -- 1.º A Cruña

Axiña aparecerá o primeiro volume da

BIBLIOTECA TEATRAL "LAR"

que comprende a comedia

O Corazón d'un Pedáneo

orixinal de

Leandro Carré Alvarellos

Seguirá **A Biblioteca de novelas Galegas,** que pubricará grandes novelas orixinales dos millores escritores da nosa Terra

Os suscritores da pubricación de novelas curtas **LAR** terán ventaxas para a adquisición de estas obras

---

Imprenta LAR
REAL, 36 1.º - A CRUÑA

TRASMITA OS SEUS ENCARGOS TIPOGRAFICOS A ESTA IMPRENTA

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano VI ★ Ourense 15 Novembro 1925 ★ Núm. 23

CANTARES

(Da colección de 230, que axiña se publicará, premiada no Certame celebrado derradeiramente en Lugo).

Negocio feito entre moitos
mais que negocio é ruina:
compañías, c'a muller,
y-ás veces, ainda, ainda...

—

A rapaza n'está mal
si non fora pol-o andado;
aquel que lle fixo o cesto
que tamén lle poña o aro.

—

Teño no peto un buraco
e perdín unha cadela:
¡alí onde perdas non hai
todo se volve miseria!

—

N'hai sardiña sin espiña,
nin besta sin unha amata,
nin cadelo que non ladre,
nin moza abondo gardada.

—

Estou ceguiño por ti,
y-así non te ha de admirar
que ô que non vexa cos ollos
trate de botarlle a mau.

—

Por moito que un se aproveite.
sempre algo deixa pra os outros:
ben galiñas dormen fora,
y-a todas n'as ve o raposo,

Nin toda festa ha ser gaita,
nin calquer día domingo,
nin sempre à muller casada
ha de estar :¡Meu maridiño!

—

Sei de bastantes mociñas
que andan pensando de cote
que os negocios rixen mal,
si de eles non terma un home.

—

Ti non fagal-a primeira,
porque despois, miña filla,
xa se sabe: sobre un ovo
ha de poñel-a galiña.

—

Ó novo que moito reza
y-ô vello que moito auna,
lévaos pra casa, que a min
non me fan falla ningunha.

—

Sempre con espiñas nace
o cardo que ha de picar;
tamén o fillo do lobo
sempre ha nacer lobicán.

—

Morreu de parto unha amiga
de unha solteirona fea,
y-ésta, ô instante de sabelo,
sospirou: – ¡Dichosa de ela!

ANTONIO COUCEIRO FREIJOMIL

OS POETAS ATLÁNTICOS

Poetas bretóns; normandos, flamengos, vascos, gaélicos, ingreses, irlandeses, poetas que en francés, en inglés, en céltigo, en tantos idiomas ampriamente espallados pol-o mundo ou homildemente apegados á terra da patria, gerdades un ecoar salgado do Atlántico. todos sodes – ás veces sen querelo – fillos da grande raza espiritual dos Fisterres, da raza cósmica y-eterna, da úneca que garda un ollar sinxelo e creador baixo as mais difrentes e compretas culturas. Portugal e Galiza ven en vos bardos irmaus dos seus. Por iso adicámoslles estas lembranzas imperfeitas e probes, mais cheas de simpatía que nasce da comunidade espiritual que xunta ós que miramos a diaria morte do sol no hourizonte misiereoso do Océano oucidental.

Pra fazer un traballo compreto cumpriría moito tempo, unha forte preparación, unha formidabre bibrioteca istalada na soedade meditativa d'un pazo mariñán ou montañés, a comunicazón cos especialistas d'estas cousas... Mais pol-o d'agora soilo queremos sinalar unha das angueiras mais precisas prá formación da nosa cultura. Tampouco precurámol-as orixes, envoltas na alborada das língoas medievales, nin o latexar do esprito atlánieco nas formas variadas do clasicismo, nin a sua influenza cicais esencial no xurdir do Romantismo, nin outros tantos fermosos e suxerentes probremas. Modestamente entraremos no frorido domar das letras francesas dende o *Parnaso*, atopando en pirmeiro lugar a figura simpre e poderosa de Leconte de Lisle.

O autor dos *Poemes antiques*, tan perfeito e solitario traballador do verso, o namorado sacerdote das formas puras das ideias gregas, da familia dos bardos? Non pareza estrano: Leconte viña de xente vella da Bretaña y-estabrecido algún tempo en Rennes conoceu o encanto das terras celtas. Por certo que viaxando a pé pol-a vella Armórica, en compaña do pintor Theodoro Rousseau, estivo a piques de morrer surprendido pol-a marea ó pé da célebre penedia do Monte Saint Michel. O tradutor d'Homero e dos Himnos órficos, o namorado da traxedia esquiliana, buscaba cicais unha pureza d'orixes mais que unha ausoluta disciprina da arte baixo o imperativo das regras da beleza helénica. Tamén ll'intresou a India vella y-o espellismo dos mares de coral, outras das grandes forzas renovadoras da arte europea no sigro derradeiro. Aquela forza sinxela e primitiva qu'il buscaba non está lonxe do esprito celta que levaba no sangue. Aquela interpretación das pasiós do home prec-cristiano non está lonxe da maneira do noso Pondal, tamén coma Leconte outo e soilo. Inda na sua forte e severa escola, hai un 'senso nórdico *(Poemes barbares: Le cœur de Hialmar, Les Elfes*, etc.) e cosmicamente atlántico:

«O mers, o bois songeurs, voix pleuse du monde,
Vous m'avez répondu durant mes jours mauvais;
Vous avez apaisé ma tristesse inféconde,
Et dans mon coeur aussi vous chantez a jamais»

Si non tratáramos soilo dos poetas, cumpría

unha lembranza do ensoño e da maxinación iróneca de Villiers de l'Isle Adam («Cela fait songer aux images grotesques que forment parfois les grandes rochers» di Georges Rodembach falando de Villiers) e inda mais do normando Barbey d'Aurevilly, cantor en prosa dos kermos da veiramar atlánteca e do catolicismo medieval. Os dous escribiron versos, mais un poeta atlánteco repersentativo, ó seu xeito, témolo nos versos de *Les Amours jaunes* (1873-1891) de Tristan Corbiere. É un dos *raros* de Rubén Darío. Fillo de mariño, naceu e morreu en Morlaix, no curazón da Bretaña, antr'os montes d'Arrée e a tempestosa ría de Roscoff, o Corme armoricano. Viveu cos pescadores, sempre vistiu de mariñeiro e dormíu en hamaca. O vento salgado do Atlántico, cargado dos chios das pillaras, pasa pol-as suas estrofes nervosas, malencónecas, d'unha angúriosa ironía. A voz do mar faise n-iste poeta scherzante, bulreira, non ten a gravedade do órgano cósmico, senon os xogos satírecos do nordés no naufraxio. Sinteu Corbiere a lingoa y-as maneiras dos homes de mar afeitos á morte compañeira e a pensar que

«...l'ame d'un matelot
Au lieu de suinter dans vos pommes de terre,
Respire a chaque flot.»

Sempre que visito o xardín da Cruña onde dorme o xeneral Moore, lémbrome da *Berceuse en nord-ouest mineur: Au vieux Roscoff*

«Dors, vieille coque bien ancrée;
Les margats et les cormorans,
Tes grands poetes d'ouragans,
Viendront chanter a la marée.

O ilustre latinista Federico Plessis gardou baixo o culto da poesía romana de Andrónicos e Rutilio Namatiano, a lembranza de Brest, sua patria; cantou a Septimio Severo nos nevoeiros d'Escocia, y-as costas desertas da Bretaña.

Les Jongleurs de Kermartin (1892), *Ivonne aun Du, Sur la Harpe; La Bretagne qui chante* (1903), *Ar Mor, La Bretagne qui croit (Pardons et pelerinages en Bretagne)* figuran na bibriografía de Lois Tiercelin, o xefe do movemento literario celto-bretón nos derradeiros anos do sigro XIX. Os enseños do poeta van c'as nobes do sol-por na costa de Kerazur:

«Ainsi s'en vont au loin, tres subtils et tres doux,
Dans le silence et la solitude avec vous,
Mes reves gris, mes reves bleus, mes reves roses.»

O conecido novelista Paul Bourget principiou pubricando pol-o menos tres volumes de poemas *(Au bord de la mer, La vie inquiete, Les Aveux)* A eirexina ó pé da mar lembra unha capela galega da costa de Muxía:

«La chapelle est tapie au creux d'un grand rocher»

Escribíu cancións bretonas:

«Je composais ces vers en descendant la greve,
Au retour du pardon de Saint Michel. La bas
A l'horizon, je vois la mer qui se souleve...»

Sen nos parar na verba violenta, escumante, de Richepin, canter da xente do mar, nos cadriños do críteco Jules Lemaitre (as gaivotas son: *les grands papillons qui butinent les mers)* nin en tantos outros, pois París está ben perto da costa da Mancha, pararemos un instantiño en dous poetas: Theophile Feret e Charles Le Goffic, fondamente suxerentes, sobre todo o pirmeiro. Autor d'ensayos e artigos sobr'os poetas normandos e sobr'os orixes danesas da arte de Villon, Theophile Feret tense por un dos derradeiros repersentantes da raza Wikings e gabase de ser un bárbaro:

«Le parler du vaincu sonne dans ma harangue
Pas son ame...»

Naceu n-un dos portos mais curiosos de Francia, en Quilleboeuf, no esteiro da Sena fundado pol-os daneses de Kilboe e chamado n-outrora a *vila dos pilotos*. Endexamais escribíu nos xornais de París, A sua ispiración isolada e feroz, ven en liña reuta das illas Feroe, dos Reises do Mar, e soilo quer coma poeta normando, que o amor pague as suas cancións e que lle precuren o Paraíso dos Wikings.

Le Goffic ten duas novelas celtas de pasións e ambente: *Morgane* e *Le crucifié de Keralés*. O ar do Atlántico brua nos ameneiros de Kerauroux e cruza os poemas de *Amour Breton:*

«Fraiche et rieuse et virginale
Vous m'apparutes a Coatmer
Blanche dans la pourpre automnale
Du soleil couchant sur la mer.»

RAMÓN OTERO PEDRAYO

Cerveza MAHOU
A MILLOR D'ESPAÑA

A PONTE DE VIDÁN

Traballo presentado ao Seminario de Estudos Galegos o 9 de Febreiro do 1919.

No lugar de Vidán, a uns 2 Km. car'o SW. de Compostela, por onde discurre con pouco desnível o río Sarela, tópase â dereita da estrada que conduz a Noya, denantes de chegar â ponte pol-a que aquela salva o río, e deitado sobr'iste, un arco adovelado de rexo e duro granito ao que, a común crênza dos que o coñecen, tên por román.

Feito, sen dúbida, en data alonxada, inda segue o río pasando por baixo d'il, embora sexa tan sô en parte, pois denantes d'il chegar dividese, e parte do caudal, topando un nivel mais baixo, reverte en pequena fervenza car'a isquerda voltando a xunguírense os dous ramales cousa de 100 m. escasos mais adiante.

A ponte é un sinxeliño arco, co'as pedras indispensabres pra non s'esborrallar; tan sô no eistremo ocidental inda conserva restos que mostran o arranque da calzada. Está ourentado de L. a W. por mor da direición do río que é de N. a S. n'aquel sitio algo constante. Ten unha outura de 1,50 m. sobr'o nivel do río. Hoxe paresce mais pequeno do que realmente debeu sere por se topar, segundo coido, algo afundido, non porque tivesen cedido os puntos nos que se apoia, senon por terse erguido o nivel do río.

Tal como hoxe s'olla forma un arco rebaixado, de curvatura perfeita, de grosas dovelas graníticas, aparelladas en perfeito isodónum (dazasete por cada banda), admirablemente asentadas. A sua estabilidade, a través do longo tempo que o seu mesmo aspeito denunza, fai coidar que os seus eistremos están manigficamente soportados na dura pena. As presiós e resistenzas que as suas dovelas exercen e soportan están tan ben repartidas que, non fallando a firmeza dos seus cimentos o arco perdurará ainda longo tempo.

Non pasou o mesmo, co'a calzada que d'il se servía; a partir da ponte, nas duas direiciós, háchase esborrallada deica unha distanza aprousimada de 50 m. car'o W. no que volta a atoparse. Da banda de Sant-lago non resta vestixo ningún da tal calzada, cousa non d'estranar pol-a calidá das terras que debeu atravesar; arcillosas, lixeiras e molto pinas son facilmente levadas pol-as augas da chuvia e sin parar renovadas pol-os materiaes d'acarreo arrastrados pol-os regatos que por elas percorreu, sendo pois de crêr que istas terras teñan cuberto a devandita calzada.

Isto na ribeira isquerda; na dereita do río, non lonxe da ponte da estrada (uns 25 pasos) atópase a secuencia dun camiño antigo que cinguindo a aba do monte do Seixo, e despois d'unha volta regular, erguíase ao fin e ourentábase na direición SL. a NW. dividíndose axiña en dous ramales: do que ia car'o N. pérdese logo todo siñal o do S. atravesa a actual estrada e vai a xunguirse en Ponte Vella con outro camiño, tamén secular, que se dirixe a A Maía.

É iste camiño unha vella calzada cuias pedras n'algús anacos desaparecidas, n'outros están ademirabelmente conservadas, como no punto da bifurcación. Iste e mail-os outros anacos denunzan unha calzada que hoxe énos caseque por enteiro descoñecida (1).

Unha das cousas que se deben ter presentes ao estudar as calzadas é a sua direición, o punto a onde s'endereitan; a nosa calzada, a julgar pol-a direición que trai de molto antes de chegar â ponte, encamiñábase a Sant-lago e pasou pol-a ponte que nos ocupa, mais debido âs pésimas condiciós do camiño, mais acó da ponte (sobre todo no tempo das chuvias) fixose despois un ramal, que partindo da

(1) Un detale curioso pra defender a sua antiguidade é o montiño de terreo d'aluvión que a cobre (á calzada) ao sair da ponte en direición ocidental e que chega a levantar 1,50 m. Somellante cantidade de terra arrastrada pol-a auga do próisimo monte, supón varios séculos de incesante acarreo e mostra tamén os que pasaron dende que a ponte deixou de se utilizare, xa que este montiño inutilizou a calzada á entrada da ponte

vella calzada no outo do monte do Seixo, véno bordeando â vez que decende a salva e Sarela por unha pequena ponte de dous arcos adintelados, a ús 300 pasos mais arriba que o antigo. Xa na veira isquerda este ramal posterior ascendía car'a Sant-Iago, casequ'en liña reita, coutaba a caixa da estrada de San Lorenzo e por eiquí entraba na cidá, despois de bordear o Bosque da Condesa; inda se atopan os seus restos no campo que separa a estrada do dito bosque.

Iste camiño tiña sobre o antigo duas ventaxas pol-o menos: o ser mais curto, pois endereitábase reitamente ao centro da cidá e o estar feito sobre terreo firme, que a non ser na veira do río é todo pena viva.

Endeben: e fácil enxergar que a calzada que pasaba encol da ponte de Vidán, feita probabelmente na época román, non-o foi precisamente pra vir a Sant-Iago pol-a sinxela razón de que non eisistía daquela. Era pois unha vía que partindo d'outra, tanto ou mais importante (1) dirixíase a algunha poboación (2) ou bisbarra importante.

XOSÉ PENA E PENA

(1) Cicels a de Bracara - Asturicam per loca maritima.
(2) Asseconia?

O Congreso d'Economía Galega en Lugo

I

No noso número derradeiro dixemos qu'ibamos falar, co-a extensión de que foi merecente, do *Pirmeiro Congreso d'Economía Galega* que obedecendo â ideia ben dina de gabanza de Don Eduardo Rosón, un bó fillo de terra, tivose en Lugo os días 7, 8 e 9 do mes d'outono que pasou.

Á glosa prelimiar e geral qu'ibamos faguer, adiantóusenos o noso colaborador Antón Vilar Ponte, quen de cote esperto e agudo, puxo de manifesto n-un artigo pubricado en *Galicia* de Vigo, a sinificación histórica d'aquil Congreso. Esprica alí Antón Vilar a importancia do feito de terse juntado en Lugo coma congresistas caseque todal-as persoas de reconecida solvencia inteleutual qu'estudan os probremas peculiares de Galiza; siñala a difrencia fundamental antr'as Asambreias agrarias de Monforte, Ribadavia e demais, e o Congreso lucense, no que por riba do criterio puramente realista e pragmático, precurouse chegar â conceición idealista da Galiza integral, enxergándoa na sua continuidade histórica; fai decatar ô leutor de como o labor das Irmandades da Fala e as Asambreias nacionalistas – principiando pol-a que houbo precisamente en Lugo no ano 1918 – foron o verdadeiro e preciso precedente d'iste Congreso de 1925.

Por todas estas razós, e por moitas mais compre qu'aquil acontecemento non quede esquecido, que se fale d'il, que s'estude n'as suas concrusiós, e que se vaian preparando os que o haxan de continuar.

II

Os temas do Congreso foron os seguintes:

Agricultura: Trasformación de cultivos. – Abonos e máquinas. – Regos y-elevadores d'auga. – Repoboación forestal. – Aproveitamento do secano. – Plano agronómico. – Gadería. – División da propiedade. – Foros. – Seguros das colleitas.

Gandería, Seleición. – Paradas. – Estabulación. – Vacunas.

Industrias derivadas: Da madeira. – Do leite. – Matadeiros. – Encurtidos. – Conservas de vitela, legumes, froitas, etc. – Viñificación, sidra, destilerias y-embotellado. – Froricultura. – Cultivo da oliveira e produción d'olios d'aceitona, ricino, noz, etc.

Outras industrias: Minas. – Fervenzas. – Cementos. – Nitrógeno. – Abonos químicos. – Fundiciós. – Frabicación d'automóviles. – Idem de maquinaria agrícola. – Tecidos. – Vidro. – Papel. – Agricultura. – Cerámica. – Sericultura. – Caza e pesca.

Enseño: Escolas de capataces d'agricultura. – Idem d'artes, oficios e novas industrias

– Normas d'esprotación do casar galego en vales e montanas. – Reforma do 1.º enseño na poboación rural. – Pensiós pra ampriación d'estudos.

Comunicaciós e trasportes: Camiños de ferro. – Estrados. – Camiños. – Trasportes marítemos. – Correicios e teléfonos.

Novas istituciós: Organización do creto agrícola asegún as necesidás da nosa terra. – Ordeación bancaria regional – Cooperativas de produción.

Finanzas: Unificación e modificación dos trabucos e da sua cobranza. – Apricación dos de plusvalia. – Reforma da recaudación.

Comercio: Esportación de mercancías galegas. – Importación das que compren. – Feiras de mostras. – Depósitos francos. – Escolas de Comercio. – Creto comercial.

Arte, literatura, etc. O moble galego. – Novo modelo de casa labrega. – Catálogo da nosa riqueza artísteca en todol-os ordes das Belas Artes. – Folk-lore. – Edición barata de gramática, dicionario e compendio d'historia galegos.— Idem idem de clásicos. – Creación d'unha Academia da Historia.

Turismo: Album de paisaxes, fortalezas, tempros, esculturas, sitios históricos, etc. – Hoteles. – Costitución d'orgaismos pro fomento do turismo. – Porpaganda.

Goberno municipal rural: A parroquia, entidade local. – Jurados parroquiás. – Estadísteca e informes. – Reforma da administración e organización municipal en todol-os seus aspeutos. – Probremas d'higiene e saneamento.

Goberno regional: Concertos co Estado nacional. – Reforma de servizos. – Asambreia e goberno regionás.

Emigración: Estudo da chamada «golondrina». – Relación de Galiza cos seus emigrados. – Istrución e defensa do emigrante.

Chagas sociás: A mendicidá. – O alcoholismo. – A prostitución.

Defensa social: Contra dos atropelamentos dos funcionarios púbricos. – Contr'as propagandas ausurdas. – Contr'a difamación.

A nosa maneira de ver, a especialidade d'iste programa é a intuición caseque perfeita da solidaridade dos nosos probremas uns cos outros, da sua interdependenza, e asina, vemos, por entremedias dos temas puramente económicos, meterse outros de caraute politeco-social e cultural que coiles teñen relación estreita. Eiquí, coma nas campañas antergas dos Precursores, dende Faraldo a Brañas; coma nas mais novas das Irmandades; coma nos traballos recentes d'Eloy Luís André, o idealismo acende a sua lámpada guieira.

III

O Congreso abriuse no soberbo salón de festas do sonado Círculo das Artes de Lugo, o día 7 do mes d'Outono ás once da mañá, presidindo o general D. Valeriano Villanueva, co Sr. Rosón, o Gobernador militar, a profesora Sra. Arcal, o Delegado d'Hacienda, o Deán da Catredal, o representante da Cámara de Comercio de Vigo, o presidente da de Lugo e o vice da de Festas. Despois da cerimonia d'apertura, na que falaron os Sres. Rosón e Villanueva, costituíuse o Congreso nas seguintes seleiós:

Agricultura. – Presidente, D. Juan Farias; vice, D. Andrés Corral; Segretario, D. Modesto Gómez Otero.

Ganadería 1.ª. – Presidente, D. Leopoldo H. Robredo; vice, D. Ramón Blanco; Segretario, D. Jesús Carballo.

Ganadería 2.ª. – Presidante, D. Juan Rof Codina; vice, D. Martín Lázaro; Segretario, D. Daniel Varela.

Industrias derivadas. - Presidente, D. Ventura Alvarado; vice, D. Luís S. Arrieta; Segretario, D. Ramón García Pardo.

Finanza. – Presidente, D. Antonio Valcárcel; vice D. Antonio Piñeiro Maseda; Segretario, D. Claudio Rodríguez.

Comercio. – Presidente, D. A. González Ortiz; vice, D. Juan Vich; Secretario, D. José Gayoso Castro.

Arte. – Presidente, D. Leoncio Bescansa; vice, D. Angel del Castillo; Segretario, D. Ramiro Saiz.

Literatura. – Presidente, D. Manuel Amor Meilán; vice, D. Eugenio Carré; Segretario, D. Luís Soto Menor.

Outras industrias. – Presidente, D Ramón del Cueto; vice, D. Pablo Escobar; Segretario, D. Pedro Basanta.

Enseño. – Presidente, D. Ciriaco R. Bustamante; vice, D. José María Santiago Charfolé Segretario, D. Manuel López Gutiérrez.

Comunicaciós. – Presidente, D. Antonio

Peralba; vice, D. Julio Núñez; Segretario, don Bautista Varela.

Novas industrias. – Presidente, D. Pedro Barrié; vice, D. Jacobo Arias; Segretario, don José Pérez.

Turismo. – Presidente, D. Ramón Fernández Mato; vice, D. Ramón Neira; Segretario, D. Evaristo Correa Calderón.

Goberno municipal. – Presidente, D. Vicente Risco; vice, D. Eduardo Rosón; Segretario, D. E. Costas.

Goberno regional. – Presidente, D. José García Acuña; vice, D. Antonio Losada Diéguez; Segretario, D. Rodrigo de la Peña.

Emigración. – Presidente, D. Germán Martínez Mendoza; vice, D. Antonio Villar Ponte; Segretario, D. Andrés Muruais.

Chagas sociás. – Presidente, D. José Pérez Porto; vice, D. Isaac Correa Calderón; D. Salvador Sanz.

Defensa social. – Presidente, D. Domingo Bueno; vice, D. Sergio Castilla; Segretario, señor Hinojal.

Estas seicións ajuntaronse despois arredadamente en difrentes lugares púbricos, pra redautaren as duas ponencias. Traballaron arreo no serán do día 7 y-en todo o día 8, e na mañá do día 9, as ponencias foron sendo postas en maus da Mesa, pra seren lidas e discutidas na sesión derradeira, que principiou a meiodía, no mesmo Círculo das Artes.

A EDADE DO FERRO NA GALIZA

(*Proseguimento*)

Pero debemos deducir d'iste úneco dato que a invasión ibérica chegara hastra Galiza? Podemos supor qu'os Lusitanos, qu'aparecen en Ptolomeu (1) com'unha tribu mais entr'as tribus do actual Portugal, tiveran forza pr'estenderen a sua domiñanza pol-a mor parte da nosa región? De ningunha maneira. Os Iberos disfrutaron nos tempos protohistóricos d'unha personalidade definida e crara, y-onde queira que se superpuxeran ós Celtas, tal superposición ten o seu comprobante arqueológico. En Castela, a cultura de Numancia, ponse no canto da cultura das necrópolis de Soria e de Guadalajara; en Portugal, as estacións de Guiffoes e de Sao Julião representan netamente a introdución d'un elemento novo no meio céltigo anterior. Mais eiquí en Galiza nada hai de semellante e os oujetos ibéricos fallan por completo nos nosos jacimentos, y-en troques oujetos e nomes céltigos atópanse en toda a estensión da terra galega. Puñás d'antenas, torques brazaletes e fibulas derivadas de tipos hallstátticos, teñen aparecido o mesmo en Ortigueira y-en Mondoñedo, que nas ribeiras da Arnoya e do Támega, e nomes cuia filiación celta está admitida por autoridás tan prestixosas coma Dottin (2) e Garofalo (3), alcóntrase espallados tamén por toda Galiza. E temos no N as cibdades d'*Ardobriga* e *Novium* (1), no ponente as vilas d'*Ebura* (2) y-*Arbóbriga* (3), no centro o oppidum de *Nemetobriga*, (4) nas terras rayanas do Portugul a mansión de *Caladunum* (5) e nos vals de Sil ou do Miño o monte *Medulio*, (6) pr'amostrarnos a estensión da fala céltiga no noso chán.

Mais non é esto soilo. Coma fai oservar Dechelette, as mesmas tribus galas, por efeito das suas emigracións, aparecen simultáneamente en distintos lugares, y-alcontranse así, entr'outros, *Parisii* e *Belgæ* na Galia e na Gran Bretaña, e *Ligóns* e *Senóns* na Galia e na Italia. Pois ben, estas coincidencias de nome danse tamén nas tribus galegas. Os *Querquernos* (7) do val do Limia, teñen seu homónimo nos *Quarquennos* (8) da Traspadana; os *Britóns* (9) do Convento Lucense, chámanse da mesma maneira, qu'os *Britóns* do condado de York; os *Brigantinos* (10) das terras (11) cru-

(1) Strabon II. V.
(2) *Manuel*
(3) *Sui Celti nella Penisola Ibérica. Boletín de la Academia de la Historia*, t., XXXIV, pag. 97.

(1) Mela, III, I. Ptolomeo II, XXI.
(2) Mela III, I.
(3) Plinio IV, 34.
(4) Ptolomeo II, XXXVI. Itinerario d'Antonino.
(5) Itinerario d'Antonino.
(6) Floro IV, 12. Orosio VI, 21.
(7) Plinio III, 4. C. I. L. 2477.
(8) Plinio III, 23.
(9) Britonia foi cabeza d'unha diócesis, aparecendo o seu nome nos concilios de Braga. Estaba situada perto de Mondoñedo.
(10) Ptolomeo II, II. Dion XXXVII, 53.
(11) Tacito XII, 32. Strabon IV, IV, 3.

fiesas correspóndense c'os *Brigantinos* da Retia, da Ingraterra e da Irlanda, y-a mesma raiz *cale* ou *gale* de *Calecos* (1) atópase nos *Caletes* da Beturia e da Francia. (2)

Temos pol-o tanto unha arqueología protohistórica galega totalmente céltiga e temos á sua beira unha onomástica na qu'hai d'abondo verbas do mesmo orige. Coma logo veremos, a religión, usos e costumes, dos antigos galegos presentan notabres identidás co-as dos Galos do centro d'Europa. Y-ante datos tan firmes, e feitos tan elocuentes qué s'erguen frente a helenismos ausurdos e iberismos unificadores, debemos decrarar que durante a Edade do Ferro, Galiza inteira d'un cabo ó outro, do fondo á cima, tivo unha cultura única y-escrusivamente celta.

Mais debe adevertirse agora, qu'iste concepto d'unidade cultural non encerra en si nin moito menos unha idea d'unidade racial. É induvidável qu'os Celtas qu'entraron n-esta terra debían ser en número d'abondo pr'estenderse, dominar e impor aixiña a sua civilización en toda ela; mais nin a falla ausoluta de documentos antropológicos coetáneos á nosa Edade do Ferro, nin a incerteza que reina en col do tipo fiseco dos Celtas, nin a penuria d'informaciós relativas á nosa autual antropología, nos permiten arriscar acerca da formación da raza galega dos tempos protohistóricos, ningunha afirmación categórica.

É certo qu'algús antropólogos hespañoles chaman Celtas ós braquicéfalos predomiñantes hoxe en Galiza (4) e principalmente nas suas regiós N; pero tal braquicefalia aparece enlazada co-a da costa Cantábrica (Asturias-Santander) onde, nin a arqueología nin os textos acusan a presencia dos Celtas, e onde ademais por achádegos de craneos eneolíticos en Asturias, teñen amostrado a anterioridade de tal caraute á invasión céltiga. É certo tamén que Ricardo Severo e Fonseca Cardoso (5) teñen atopado nas necrópolis de Ferrestello e do Desterro, no osuario da freguesía de Ferreiró (6) e tamén nos autuales miñotos, tipos (1) qu'identifican coma *Gauleses* (dolicocéfalos loiros); pero Leite de Vasconcellos oujetou e non sen razón, qu'as caraiterísticas nórdicas n-eles ouservadas, podía provir moi ben da invasión sueva. (2)

Por outra lado, o tipo fiseco dos Celtas non está determiñado con exactitude. Os antropólogos divídeno en duas ramas: unha braquicéfala, de cabelo castaño e de pequena estatura (a Celta) y-outra dolicocéfala, outa e de cabelos loiros (a Gaulesa). Dos textos dos escritores greges e romanos, tírase sollo qu'eran os Celtas outos e loiros, anque mais baixos e de coor mais morena qu'os Germanos. O eisame dos restos óseos de Hallstatt e de la Tene, denuncia unha povoación en geral dolicocéfala misturada, na Galia oriental con tipos braquicéfalos de Grenelle, e d'estatura mais ben mediana qu'outa (1 m. 66, no Marne, e 1'70 en Vindelicia, asegún Vacher). (3) Vése pol-o tanto qu'o tipo céltigo non presenta carauteres ó parecer de grande homogeneidade, ainda en países onde levaba aquil povo longos séculos de residencia.

Mais eiquí en Galiza, esta raza, homogénea ou non, debeu necesariamente superpoñerse a outra mais antiga, formada cecais a imitanza da dos *kjoekkenmoedingen* de Mugem, por dolicocéfalos (o *Homo Afer*, variedá *Taganus*, de Mendes Correia) e braquicéfalos (o *protobraquimorfo*, o *protoesfenoide* y-o *ortobraquimorfo* do mesmo autor), misturado con elementos de Banmes-Chandes identificados en Portugal por Mendes Correa, e con braquicéfalos de tipo asturián, povo que probabremente sería o qu'eiquí pulíu a pedra, ergueu os dolmens, e fundíu as espadas y-os machados de bronze, povo en fin, cuio tipo debía d'acusarse vigorosamente na gente galega da Edade do Ferro, anque as verbas de San Isidoro ó falar da coor branca dos habitantes de Galiza parece indicar certo predominio d'unha raza loira. (4)

VI

A ORGANIZACION POLÍTECA

Nos textos aparece Galiza dividida antre

(1) Plinio III, 4.
(2) César De Bello Gallico. Plinio IV, 32.
(3) Vex. principalmente a obra d'Oloriz en col da repartición do indice cefálico na España.
(4) Portugalia t., II.
(5) Portugalia t., I.
(6) Portugalia t., I. O minhoto entre o Cavado e Ancora.

(1) Archeologo Português., t., XI, nos comentarios os tomos I e II da Portugalia.
(2) L'Aryen, cit. por Dottin, Manuel, pag. 143.
(3) Raça e Nacionalidade, Porto 1919 e Homo, Porto, 1921.
(4) Cit. na Hispania de Schulten.

distintas tribus, cuio número non podemos saber de certo, já qu'as trinta que conta Strabon (1) entr'o Tajo y-os Artabros eran en gran parte lusitanas, y-as sesenta e duas que menciona Plinio (2) habitaban nos tres conventos de Lucus, Bracara y-Asturica, cuia jurisdición collía territorios que pertenecen hoxe a Portugal, ás Asturias y-a Castela.

Mais tales tribus, calquera que fose o seu número, non costituían a derradeira agrupación política entón eisistente. Baixo o nome de Presamarcos, Arrotrebas ou Quarquernos, non se desiñaban núcleos políticos homogéneos, senon conjuntos de comunidás ligadas antre sí por algún vínculo federativo, pero que debían conservar en moitos respeitos unha completa autonomía. Este feito non consignado en ningún autor contemporáneo, mais percibido já pol-a crara visión crítica do Sr. Maciñeira; (3) dedúcese da gran cantidade de castros eisistentes en Galiza, cuio número fai ascender o meu sabio amigo Angel del Castillo (4) a 5.800. Porqu'os castros, a semellanza dos *arx* itálicos, e dos *pur* dos Aryos, revelan sempre a presenza d'unha colelitividade política, y-alcontrándose tan vastos en Galicia, e sendo tan frecuente nos povos Celtas as supervivencias gentilicias, debemos supor que cada un d'eles servía de centro a un clan ou unha gens, qu'alí tiña, a mais d'un lugar de refuxo, a sede das suas asambreias e dos seus mercados y-o fogar dos seus penates. Porque na época da sua entrada en Galiza, os Celtas, mais pastores qu'agricultores, non coñecían a vida cibdadán. A cultura de Hallstatt non conta en ningures con verdadeiras vilas, y-os Berybraces, irmaus dos nosos Saefes, tiñan, asegún Avieno, (5) costumes de brava rudeza pastoril. E así o castro non debeu ser n-un principio mais qu'o castelo forte ond'as gentes a il adscritas buscaban proteución nos días de loita, pra voltaren unha vez pasado o perigo ás suas cabanas de ramallo e colmo, ergueitas en prena campía.

Pero n-unha data que non podemos precisar con exaititude, mais que pode ser non subira do século III denantes de Jesucristo, algús d'istes castros comenzaron a povoarense d'edificios de pedra, e tras dos seus muros, xurdíu o núcleo urbán que se coñece co nome de *citania*. A qu'obedeceu iste troque nas condiciós de vida das gentes galegas? A un mor desenrolo do sedentarismo agrícola? A un estado prolongado de guerras, provocado pol-a chegada dos Celtas do O de Portugal rempuxados car'o N pol-o movemento dos povos ibéricos e tartesios, e qu'obrigara ós antigos habitantes do noso chán a estabrecérense permanentemente nos seus castelos? Non se sabe. Cecais a derradeira suposición sexa a mais probabre, s'atendemos a qu'as citanias aparecen mais vastas no S que no N da Gallecia, mais o que si sabemos certamente, é qu'esta iniciación da vida urbán non chegou a adequirir gran desenvolvemento. As citanias son mais ben aldeas fortificadas que verdadeiras vilas; os seus edificios son pequenos e probes, e por un castro que presenta as ruiñas das caraiterísticas habitaciós redondas, trinta non ofrecen no seu recinto ningún siñal d'habitación permanente. Y-en taes condiciós nada ten d'estrano qu'iste urbanismo embrionario non afeutara ó sistema político das nosas tribus, e qu'o régimen gentilicio seguira imperando ainda despois da conquista romana, sin se por no seu canto un régime municipal mais ou menos perfeuto.

Acerca do goberno interior d'estas agrupaciós políticas, da natureza dos lazos qu'as avencellaban, ou das rivalidás qu'as afastaban, carecemos en ausoluto d'informaciós. Soilo Strabon (1) nos dí qu'as guerras eran tan frecuentes antr'os galegos, qu'os homes abandoaban os coidados da terra pra s'adicaren por completo ó oficio de soldados. Mais a pesar d'iste feroz particularismo, n-unha ocasión pol-o menos parece qu'as nosas tribus esqueceron as suas xenreiras pra facer cara a un perigo común. O exército qu'opuxeron ás legiós de Decimo Junio Bruto, e no cal gabábas'iste general de ter causado 50.000 (2) baixas n-unha soila batalla, debía ter, deixando a un lado posibres fantesías do caudillo romano, un número tan grande de soldadosque fai pensar n-unha alianza de todai-as comunidás

(1) III, 1, 5.
(2) III, 4.
(3) Castros Prehistóricos de Galicia. Revista crítica de Historia y Literatura Española e Hispano Americana, 1894 n. 7.
(4) Los Castros Gallegos II Edición Cruña 1908, pag., 5.
(5) Ora Maritima in Fontes Hispaniæ Antiquæ de Schulten-Bosch.

(1) III, 1, 5.
(2) Orosio V, V, 12.

galegas, semellante á qu'os Celtas de Francia formaron pra combatiren a César. Mais non podemos saber s'esta alianza, que cecais se repiteu nas guerras cántabras, foi debida a eisistir en Galiza certa concencia nacional, ou soilo óimperio das circustancias do momento.

Temos pol-o tanto e coma principal caraiterísteca do sistema poliíeco dos antigos habitantes d'esta terra, a suá división n-un número considerabre de pequenas coleitividás. Pero tal sistema, era somentes propio e peculiar de Galiza ou reinaba tamén n-outras regiós peninsuares? Schulten incrínase a esta derradeira suposición. Pra il, o castelo, o castro, coma unidade poliíeca, eisiste tanto na Galiza e no Portugal, coma na Meseta, e non vacila en otorgar a iste geito especial d'orgaización un orige ibero. (1) Na nosa homilde opinión, o sabio Profesor alemán incurre eiqui n-un erro consideravele. A arqueología dos nosos castros é escrusivamente céltiga, coma céltigos son os nomes d'algús d'eles *(Calubriga Meidunio)*, que nos conservou a epigrafía. Por outra parte, e coma já dixemos, na Galiza falla toda siñal ibérica nos jacimentos, e n-estas condiciós non se pode ademitir a eisistenza d'un infruxo d'esta raza capaz de modificar un sistema poliíeco anterior. Seguramente, na época da conquista romana, haberia semellanza na costitución das comunidás do C e do W da Peninsua, mais estas semellanzas poden atribuirse millor as supervivencias celtas da Meseta, patentes tamén en cerios nomes de tribus, deuses e persoas *(Arevacos, os Lugoves; Retógenes, Caro)* qu'a imposibres ingerencias ibéricas na nosa etnografía. E ainda, esta suposición arrióstrase mais ó considerar qu'os povos puramente iberos, os Oretanos, Edetanos e Ilergetes, tiñan a seu frente reis hereditarios, forma já avanzada da organización poliíeca, namentral-os Celtíberos descoñecían a monarquía e só en tempo de guerra nomeaban un general cuio mando finaba ó rematars'a campaña.

Mais qu'apesar d'estas supervivencias céltigas, había difrencias fundamentás no geito de se gobernaren e regiren as gentes celtibéricas e galegas, e qu'estas difrencias foron apreciadas pol-os conquistadores latinos, demóstrao un feito ouservado pol-o mesmo Schulten. (1) «Exceptuando en los tres conventos del Noroeste, di o Profesor d'Erlangen, fueron suprimidas por los romanos en las demás tribus, celtibéricas las antiguas unidades étnicas, por el contrario, en Galicia subsistieron las gens.» Y-esto indica que namentral-os Celtas iberizados da Meseta foron consideirados capaces d'asimilaren as distintas formas do municipio romano, no noso país, a antiga orgaización tribal estaba tan fondamente enraizada, qu'os seus dominadores deixárona subsistir, e non estabreceron os seus Senados mais que nas vilas romanizadas con algunha intensidade.

Y-é curioso ouservar coma no día d'hoxe perdura ainda esta oposición na vida campesía de Castela e de Galiza. Concentrada alá en grandes aldeas, ond'o regime municipal é unha realidade, espallada eiqui en pequenos lugares juntados en municipios artificiás, que non consiguen tomar carta de natureza nos costumes, namentras no adro da eireja parroquial, a tanguido de campáa, os homes do agro reúnense nos seus concellos, animados cecais pol-o mesmo esprito particularista que juntaba os páis Celtas tras dos muros dos castros, nas suas asambreias gentilicias.

VII

O CARAUTE

Pra Gregos e Romanos, o noso povo é un povo de soldados. O mais malo de vencer de toda a Lusitania, chámalle Strabón. (2) E Justino di: (3) «En Galiza soilo as mulleres coidan dos negocios da casa e da agricultura, por estaren os homes entregados ó oficio de soldados», verbas que mais tarde ven confirmar Silio Itálico, (4) cando escrama: «Antr'os Calecos, o home pasaría por un cobarde si sementara no sulco ou s'afundira na terra a rella d'un arado. Todo o qu'é alleo á guerra está nas maus das suas infatigabres compañeiras.»

E nos poucos istantes de paz, estas gentes barudas non esquecen as batallas. Usan, conta Strabon, (5) combates gimnicos, carreira, loita e simulacros en cohortes istruidas. Y-hastr'as mesmas danzas teñen antr'eles un forte

(1) Hispania, pag. 98.

(1) Hispania, pag. 127.
(2) III, III, 2.
(3) XLIV, III.
(4) Libro III.
(5) III, III, 7.

carauter guerreiro. «Ó son de cantos bárbaros, trepan cos pés no chao, batendo a compás co-as espadas nos escudos, di o cantor da Púnica, e tal é a diversión mais querida d'estas xentes, tal é o seu millor pracer» (1).

Iste esprito rexo e loitador dos galegos foi aproveitado por Cartagineses e Romanos. No exército qu'Aníbal levou a Italia, iban homes d'esta terra, que combatiron e morreron na Trebia y-en Cannas, e despois da conquista, cinco cohortes de Bracarenses e cinco de Lucenses, velaban nas fronteiras dos bárbaros pol-a seguridade y-a groria de Roma.

Com'os demais Celtas, os da Galiza, amaron a guerra e fixeron d'ela un oficio. Loitaron antre si, loitaron contr'os invasores do seu chán, e por loitar, formaron mais tarde nas suas fias. Combatiron pol-a independenza da sua terra coma héroes, e combatiron pol-a paga coma condoteri, y-os escritores antigos fixeron honor ás suas virtudes guerreiras, mais nada mais dixeron do seu caraute. Enganosos, tigeiros, movedizos, chámalles taméu o geógrafo d'Amasia (2); per'istes calificativos parece referirse millor á sua maneira de pelexar qu'ás suas condicións moraes, Eran bós ou ruis? Inteligentes ou rudos? Tiñan especial disposición pr'algunha cencia ou pr algún arte? Fora da sua habilidade de metalúrgicos e forjadores, soilo dous nomes de galegos que destacaran pol-o seu talento na época romana nos son coñecidos: o de Lucio (3), un poeta lírico, y-o de Materno (4), un abogado.

Alento aventureiro nos homes, que fuxen da patria en precura da loita e da fortuna; mulleres que coidan da casa e da terra, un poeta e un abogado. Pouca coisa pra faguer xeeralizacións e pr'estabrecer paralelos, mais qu'así e todo fai lembral-a Galiza d'hoxe co-a sua y-alma lírica, o seu istinto jurídico, os seus campos abandoados com'entón nas maus infatigáveles das mulleres.

(1) Libro III.
(2) III, III, 6.
(3) Marcial, Libro X, epigr. 37.
(4) Marcial, Libro IV, epigr. 88.

VIII

A RELIGION

As nosas fontes de coñecimento en col da religión dos antigos galegos, redúcense a unhas cantas referencias de Strabon, Silio e Justino, e un número pouco considerabre de epígrafes latinos, nos qu'as identificacións das divinidás indígenas cos deuses do Panteón greco-romano, son por disgracia ben escasas.

Temos así e todo, pol-a *Geográphica* (1), noticia de qu'o culto de Marte est'aba moi estendido na nosa terra, cousa que coma veremos despois, está confirmada pol-a epigrafía, que nos proporciona taméu os tres Joves: *Ládico* (2), *Candamio* (3) e *Andero* (4), patrós pra Schulten (5) de terras fragosas, qu'indican qu'o pai dos deuses era interpretado eiquí com'un esprito dos outos cumes, estando cecais iste culto relacionado co da Montana sagrada, que coñecemos por unha referencia de Justino, e que amostra, asegún Leite de Vasconcellos, (6), a eisistencia d'unha religión do rayo, e qu'o ferro era considerado como metal impuro e non doado pra cerimonias do culto. Certos pasaxes de Floro, Artemidoro e Posidonio, y-os releves de moitas pedras dos castros e citanias y-ainda de lápidas funerarias da época romana, demostran qu'houbo eiquí cultos astrolátricos qu'o ilustre autor das *Religoes da Lusitania* (7) supón en parte relacionados co destino post-morten das almas. Os anatemas de San Martín de Braga acusan a presenza de unha forte perduración animística, e finalmente coñecemos pol-as lápidas nomes de deuses coma *Banduaetobrigus*, (8) *Crougintoudadigoe*, (9) *Cauleci*. (10) *Netaciveulebrica* (11) (d'unha lápida cecais corrupta de Padrón), *Rauveanabaraecus* (12) ou *Rauveana Baraecus*, *Virroreviliaecus*, (13) *Caepol...* (14) *Aegimuniaegus*.(15) *Edovius* (16) *Poemana*, (17) *Regoni*. (18) *Verora* (19) y-*Endo*, (20) que cecais sexa sinxelamente un *genio castrum* mal leído cuia epigrafía localízase escrusivamente

(1) III, III, 7.
(2) C. I. L., 2523.
(3) C. I. L., 2666.
(4) C. I. L., 2598.
(5) Hispania, pag., 99.
(6) Religioes da Lusitania.
(7) T., III, pags., 424 a 440.
(8) C. I. L., 2515.
(9) C. I. L., 2566.
(10) C. I. L., 2551.
(11) C. I. L., 2539.
(12) C. I. L., 655.
(13) C. I. L., 2575.
(14) Vex., Leite de Vasconcellos, Religioes da Lusitania t., II.
(15) C. I. L., 2523.
(16) C. I. L., 2548.
(17) C. I. L., 2573.
(18) C. I. L., 2574.
(19) C. I. L., 2576.
(20) Vex., Murguía, Historia de Galicia, II edición, t., I.

no Ocidente da Península, pero que non son pra nós mais que nomes, já qu'o seu valor mítico y-a sua filiación lingüística, a pesar dos esforzos d'homes tan ilustres coma Hubner, Holder, o Fita, e Leite de Vasconcellos, non está en gran parte determiñada con exaititude, podéndose dicir somentes qu'istes deuses que cecais baixo distintas denomiñaciós, acochan en sí unha mesma sinificanza, teñen un forte caraute tópico ou gentilicio, espritos de lugare determiñados, proteutores d'un clan ou d'unha tribu, cousa que vai ben co-a división politeca en infinitas comunidás, que siñalamos n-un dos capítulos precedentes.

Crar'está que con informaciós tan incertas, non é posívele enxergar nada concreto en col da ideología religiosa imperante na nosa Edade do Ferro, nin do valor cosmogónico que se lle atribuía, nin das ideias moraes d'elas derivadas, podendo tan soilo do conjunto d'elementos de diversa orige que deberon contribuir á sua formación, separar aqueles que por presentar identidás indubidáveles cos cultos praiticados pol-os Celtas do resto d'Europa, veñan engadir novos datos acerca da nosa etnografía protohistórica.

Sabemos por Callimaco, (1) Silio (2) y-Ammiano, (3) que na época das invasiós, os Celtas rendían especial veneración a un espritu da guerra, qu'os escritores citados identifican con Marte. No tempo da conquista romana, os povos da Galia, adouraban en troques preferentemente a divinidade que César (4) compara a Mercurio. Cicerón (5) y-Ateneo (6) fálannos do bárbaro costume galo de sacrificaren a sanguiñentos deuses, os ladrós y-os cautivos. César (7) refire com'os druidas sacaban presaxos da maneira de caíren estas vítimas humáns, e derradeiramente, o boconcio Trogo Pompeyo (8) gaba ós seus peisanos com'os mais hábiles antr'os bárbaros nas artes adiviñatorias. Pois ben, todas estas particularidades dos cultos galos aparecen fortemente acusadas en Galiza.

De Mercurio fala unha lápida de Caldas de Reis, (9) e tamén coma supervivencia romana d'iste culto, debemos consideral-os dous Hermos de bronze atopados, un en Casal-Comba, (1) perto da raya da antiga Galecia, y-outra nas terras ourensans do Limia. (2) A religión de Marte aparece nas adicaciós a *Coso Marte* (3) de Brandomil a *Cososo deo Marte* (4) de Braga, a *Marte Cariocieco* (5) de Tuy, e sinxelamente a Marte (6) sen identificación con ningunha divinidá indígena, na Cruña. E qu'iste deus favorito dos Celtas na época das suas conquistas era adourado preferentemente pol-os galegos, manifésta-o craramente Strabon (7) cando conta qu'os Lusitanos que vivían nas montanas immolaban a Marte os prisioneiros y-ofercianll'as suas maus cortadas, e que lle facían tamén sacrifizos de cabras e cabalos, asegún o rito grego das hecatombes, engadendo despois qu'eran aquelas gentes peritas en averiguaciós e que predecían o porvir asegún a maneira de caíren as vítimas humáns ó seren feridas de morte, e qu'adeviñaban tamén apalpando e pol-o eisame das entranas dos sacrificados. Esta pericia augural y-aruspicial, áchase confirmada no pasaxe en que Silio Itálico (8) califica á mocedade galega d'hábil en descobrir o porvir «nas frebas das vítimas, no voar dos paxaros e no lume do ceo. Temos pol-o tanto que n-istes tres puntos principás: culto preferente ó espritu da guerra (Marte), sacrifizo de vítimas humáns, e geitos adeviñatorios, coinciden en ausoluto as religiós da Galia e de Galiza, pero amais d'elo, ainda podemos siñalar outra semellanza: a veneración ás augas correntes, ríos e fontes, qu'asegún Dechelette, (9) determiñou o emprazamento dos habitantes d'algunhas tribus da Champaña e que tan estendida estivo en toda a Galia, alcóntrase asimesmo repersentada en Galiza pol-as lápidas a *Naviaefelesurraeco* (10) espritu pr'ó P. Fita (11) d'unha fonte termal e pra Schulten (12) d'un río (*Navia*), que en sanscrito sinifica «auga que corre», e iste

(1) VI, 178.
(2) Libro IV.
(3) XXVII, 44.
(4) Do Bello Gallico.
(5) A Fonteio.
(6) IV, 61.
(7) De Bello Gallico.
(8) XXIV, 4.
(9) C. I. L. 2544.

(1) Porugalia, t., II.
(2) háchase no Museu d'Ourense.
(3) C. I. L. 5671.
(4) C. I. L. 2418.
(5) C. I. L. 5612.
(6) C. I. L. 2389.
(7) III, III, 7.
(8) Libro III.
(9) Manuel, t., II.
(10) C. I. L. 2324 e 2622.
(11) Vex, Arturo Vázquez Núñez, Epigrafía Latina de la Provincia de Orense, B. de la C. de Monumentos, T., I.
(12) Hispania, pag. 99.

nome lévano algús rios); pol-as adicaciós ás Ninfas, feitas por persoas de nome indígena, qu'apareceron perto das Burgas d'Ourense, (1) en Baños de Bande, (2) en Alonges (3) y-en Baños de Molgas, (4) e no N de Portugal, antr'outros, pol-os tan nomeados epígrafes de *Tongoenabiagus* (5) en Braga, y-a *Barmanico* (6) nas Caldas de Vicela. Eisistíu tamén un culto céltigo dos bosques, patente no nome da mansión de *Nemetebriga*, e dos Castros *Nemenzo* e *Nemeño*, sendo esta etimología perfeitamente crara, já que *nemad* sinifica bosque sagrado en céltigo.

Mais non é esto soilo: antr'os deuses cuio valor repersentativo descoñecemos, pero qu'aparecen na epigrafía galo-romana, atópans'algús d'eles nas lápidas galegas. Taes son as *Matris*, (1) mencionadas n-unha iscripción da Cruña; y-os *Lugoves*, que baixo a forma *Lucoubi* (2) alcóntranse n-outra de Lugo, sendo moi posivele qu'o nome d'istes deuses, que fan o singular *luc* ou *lug* teñan relación co-a autual denominñación d'aquela cibdade, com'a teñen co nome de *Lugdunum*, a autual vila de Lyon, en Francia, asegún a opinión de Dottin. (3)

(Continuaráse)

(1) C. I. L. 2827.
(2) C. I. L. 2530.
(3) C. I. L. 8625.
(4) Arturo Vázquez Núñez. Loc. cit. Lápida inédita n. 20.
(5) Vex. Leite de Vasconcellos, Religioes da Lusitania T., III.
(6) C. I. L. 2402.

(1) C. I. L. 2776 Ist'adicación as Eais galegas apareceu asegún Hubner na Cruña do Conde, en Castela.
(2) Amor Meilán, Hist. de la Provincia de Lugo, t., I. Martínez Salazar, Los Lucoves, Dioses gallegos y celtibéricos, B. de la Academ. de la Historia, t., LVI, pag., 349.
(3) Manuel. Os lares das vías, d'ábondo nas Gallas asegún Dottin, hánchanse tamén a fartura no territorio d'antiga Gallaecia. Vex. entr'outros C. I. L. 2518.

QUOD NIHIL SCITUR

(Proseguimento)

Síguese d'eiquí que é pavero o dito d'algús de qu'a y-alma do home pode ter figura redonda ou outra calquera qu'a que todos temos, e qu'eso había ser o home. Si a viron, millor pra min. Pois eu non iba creer qu'a sua razón fose com'a nosa; e mais iles chámanlle home verdadeiro. Quén o sabe? Ninguén. Si nonha viron, porque o finxen tal cal a natureza nono podería producir? Porque si poidera, de que geito iba ser eterna aquela proposición: «a y-alma é o auto do corpo fiseco orgaizado?» Veleiquí a sua cencia. Moito mais absurda é est'outra opinión, ou sexa, que anque non eisistira ningún home, sería verdade dicir qu'o home é animal. Supoñen unha cousa imposibre, pra sacar outra falsa. Porque si falas coma filósofo, endejamais han faltas homes, porqu'o mundo é eterno; e si falas coma creente, pode deixar d'eisistir Cristo? Xa vés coma nos dous casos é imposibre a tua suposición.

Mais non sabes pol-o teu preceutor, que supostaunha cousa posibre non se sigue ineomenente ningún, mais qu'ademitida unha imposibre siguense moitos? Mais sexa asina, sexa posibre: si o home non eisiste, como vai ser animal? Din qu'o verbo «*Est*» supón eiquí a esencia, non a eisistenza, e que é somentes a cópula. Por eso aquela proposición é eterna, e asina tómana de cote nas cencias; e já antes do home ser criado, ja tiña sido verdadeira a proposición; e na mente diviña estaban as esencias de todal-as cousas. Por eso escriben cousas pasmosas en col do Ente e da Esencia. Qué cousa hai mais váa? Sacan as verbas do seu sinificado propio eco rrompenas de tal geito que, anqu'o seu estilado sexa o mesmo qu'o dos seus pais resulta inteiramente diverso.

Cando t'achegas a iles pra deprender algo, trocan de tal geito a sinificación das verbas qu'antes estabas afeito a empregar, que já non designan as mesmas cousas, as cousas naturás, senon aquelas qu'iles, mesmos inventaron, pra que ti, cobizoso, de saber e inteira-

mente ifiorante d'estas cousas novas, porfiando e discreteando illes moi sotilmente sobr'as cousas taes coma lles apareceron en soños, y-espóndoas con ademirabre artificio, os escoites, os admires os respeites e reverencies com'agudísemos esculcadores da natureza, é pasmosa tanta barballoeirada. Que hai que sexa mais sinxelo, mais craro, mais usado qu'esta verba *esí*? E mais canta porfia tocantes a ela! Mais doutos qu'ises filósofos son os nenos, que si lles perguntas s'está o pai na casa, responden que está; si lles perguntas si é malo, dirán que non. Do home, anque non eisistise, o filósofo habia asegurar que é animal.

Non é menos absurdo o qu'algús queren estabrecer, qu'a Filosofia se non pod'aprender n-outro idioma qu'o grego ou latino porque din que non hai verbas conque traducil-as moitas que n'aquelas língoas hai, com'a *Entelequia* d'Aristóteles, sobr'a que moito se porfiou de coma se debe traducir ô latín. Antr'os latinos hai as verbas *Essentia, Quidditas, Corporcitas* e outras semellantes qu'os filósofos inventaron; as que, coma nada sinifican, ninguén as entende; e ninguén as pod'espricar, nin traducir ô lenguaxe vulgar que sole designar con nomes axeitados todol-as cousas, mais somentes as reás non as finxidas.

Engade a frivola sentenza d'algús, qu'atribuyen âs verbas non sei que forza de seu, pra d'eiquí poderen dicir qu'os nomes lles foron postos âs cousas asegún a sua natureza.

Levados d'esto, esfórzanse algús non menos (réciamente en sacár d'algunha cousa o sinificado de todal-as verbas: Coma pedra *(lapis)* porque manca nos pés; e terra *(humus)* de humedá. E o asno, d'onde? De tí, porque non tés senso *(sensu)* poil-o prefixo *a* en grego y-en latín moitas veces indica privación: *si-nus* é case *sensus*; logo *asinus* é o mesmo que *sine sensu*, e esto é qu'és tí. Non é boa esta etimología.

(Continuaráse)

ARCHIVO FILOLOXICO E ETNOGRAFICO DE GALIZA

Recitado para nenos

I

¡Cacaracá!
Ponte na páa
e faime un bolo,
non mo comas todo,
déixame d'él
para martes d'Antroido

II

Orella pendella
vai â leña,
se non vés d'hora
durmirás fora,
cos canciños
da tua dona.

III

Manoeliño
foi ao viño,
partiu o xerro
no camiño.
Mal pol-o xerro,
mal pol-o viño,
mal pol-o cu
de Manoeliño

Recollidos por
L. C. en San Xián de Sergude.

Variantes

Da I:

Cacaracá!
Ponte na pá,
Fai un bolo,
cómeo todo
deixa d'il
prô mes d'abril

(Ourense)

Da II:

Oveliña,
vait'a leña;
que chova que neve
non te veñas sin ela.

(Ourense)

Dícese colléndoll'a orella ô rapáz e abaneándolle ô compás do recitado.

A III dícese n-Ourense igualiña, somentes que o nome de Manoeliño trócase pol-o de aquíl a quen se lle canta, pois recítase con melopea.

Non de cote se din istes recitados por enredo e brincadeira, senon qne as mais das veces levan unha intención pedagógica mais ou menos coscente ou intencional, pois sirven pra qu'os rapaces se solten a falar, do mesmo geito que os chamados *trabaléngoas*, que sirven pra exercital-a pronunciación Á mesma casta de jogos educativos pertenecen as mesmas adiviñanzas, que tanto exercitan o ingenio, e hainos tamén pra deprender a contar, com'aquíl das nais irlandesas:

Dance thumbikine, dance,
Dance, yes, merry men every one
Thumbikine, yon mus dance alone,
yes, thumbikine, you musi dance alone.

Que sirve pra deprender os nenos a leval-a conta pol-os dedos, principando co-esta co-pra prô pulgar *(merry man)* e seguindo pol-os outros: *Fore man, longe man, ring man* e *litie man*. Cántiga qu'alguén pensou qu'era un conjuro mágico. Ten certa analogia c'outra nosa:

Iste é o dedo miudiño,
Iste é o seu sobriño,
Iste é o maor de todos,
Iste é o fura-bolos
E iste é o mata-piollos.

Concorda esto co-a teoría do jogo com'aitividade preparatoria, como ensaio y-exercicio das aitividás da vida adulta, teoría que é aceitada hoxe en caseque todos lados. Querse dicir, qu'os nenos non enredan somentes por enredar, nin por daren saída a un excedente de energía, coma supuxo Schiller, nin por reproduciren aitividás ancestrás deixadas já pol-os adultos, senon qu'enredan istintivamente c'unha finalidade práutica qu'iles descoñecen, cal é a de por en jogo todal-as suas potenzas orgánicas e psiquicas prô día de mañá.

O etnógrafo e o folk-lorista deben ter en conta sempre que noa hai unha soila aitividade nos homes, que non teña ou non haxa tido outrora algunha utilidade, real ou engañosa, que nen hai unha soila que fose sempre unha sinxela brincadeira. Se non pode arredar de ningún geito, o traballo do jogo: iste é de cote, ou foi – e siguen sendo por baixo da aparencia, n-un ou outro senso – traballo útil. A nai irlandesa que recita o *thumbikine*, e a galega que collendo a manciña do seu fillo di: «Iste é o dedo miudiño...» non fan un conjuro mágico, mais emporiso non deixan de precurar, coscente ou istintivamente, un oujeto práutico.

V. R.

OS HOMES, OS FEITOS AS VERBAS

LIBROS

BIBLIOTEGA ESCOLLIDA DE AUTORES GALEGOS

VALENTÍN LAMAS CARVAJAL,
POESIAS, selección e prólogo de Juan G. del Valle,
A Cruña, MCMXXV.

PRIMEIRO volume da Bibrioteca galega do editor Moret, da Cruña, que se propón – Deus lle couserve os folgos, e lle dea o éisito de que é merecente – unha obra de longoalento coma a qu'outrora emprendera o ilustre Martínez Salazar co-a sua *Biblioteca Gallega*, d'eterna memoranza, embora Moret a queira facer c'un mais seguro e moderno espríto de seleición e d'escolma. Un libriño pequeno e feituco, de 216 páxinas, que s'imita na feitura, no papel e na pasta ás modernas ediciós portuguesas, e nos tipos ás da *Revista de Ocidente*. Cousa ben feita, afellas, e todo por catro pesetas, acreditando que, apesares d'acharse eiquí o traballo tipográfico nas mesmas ou se cadra en mais ruís condiciós qu'en toda a Hespaña, o libro galego é pol-o d'hoxe, pode que o mais barato do mundo.

D. Johan G. del Valle, autor da escolma e do prólogo, escolleu en *Espiñas, follas e frores*, en *Musa das aldeas* e mais en *Saudades gallegas*, vinteseis poemas dos que millor ca-

raiterizan o sentimento do vate ourensán que, coma di con quentes e justas verbas no cariñento prólogo que lle puxo: «Despois de Rosalía Castro, ninguén viviu como él nunha tan ardente e querenciosa achegadura coa terra de nascenza, nen a cantou e rulou con tan férvedo acento, nen a levou dun xeito mais espontáneo, entranable e sinxelo».

Ja cumprían ediciós coma esta dos nosos clásicos do século XIX, dos que as antergas non son doadas d'atopar, estiñadas e non reproducidas as mais d'elas, algunhas se cadra esquecidas en iñorados depósitos dos que ninguén as vai sacar. É iste un labor preciso e que corresponde de direito ó noso tempo com'unha das suas mais craras obrigas; benia quen o vaia levando á feito. Ja o di o editor nas verbas d'adevertencia que pón ó principio d'iste volume, ó que logo han seguir outros pra ben das nosas letras hoxe renacentes e pol-a mesma razón precisadas de relación costante co-ise noso pasado de onte e tamén co mais recuado do dourado tempo medieval. Todos agardamos impacentes *Os Eoas*, de Pondal, e apracerianos vermos en ediciós populares o *Seudo - Turpín* a *Crónica Troyáa*, os *Cancioneiros*, e outros antigos moimentos da nosa léngoa.

É moito o que compre faguer, un inxente traballo o que s'ofrez á nosa devoción ardente de galegos do porvir. Mail-o labor está principiado. Agora, irmos pra diante.

A NOSA TERRA

Núm. CCXVII, Outono 1925.

SUMARIO: Ao decorrel-os día. Síntese xeográfica de Galicia. Hidrografía. Oración â fala, por M. Lugris Freire. Cinzas, por Leandro Carré, Conversas filolóxicas. por L. C. Intercambio cultural con Portugal. Craro de lua, por M. Posse Rodríguez. Unha visita. O Seminario de Estudos Galegos, O futbol e a política, por Victor Casas. Os Amigos de Galicia. Os matadoiros industriaes. A revista «Nós». As novelas de «Lar».

LA TEMPORADA

Mondariz, 4 Outono 1925.

CON notas sobr'a pedra abaneante de Arcos, visita do Bispo de Camagüey, Congreso antituberculoso e lembranza do ilustre fundador do balneario, D. Enrique Peinador Veta, no seu aniversario.

CÉLTIGA

Bós Aires, 25 Sbre. 1925.

ORIGINÁS de Blanco-Amor, A. Botana, Núñez Búa, Valle-Inclán, e outros. Informaciós do Centro Galego, sociedade, teatros, sport, vida da Colonia, etc. Efemérides galegas. Concurso de alalás e cántigas populares. A interesantísema seción, El momento de Galicia, deseños d'Ares Miramontes, Torres, Borobio, e fotos de Pontedeume, Fisterre, Noya, Compostela, etc.

BOLETÍN DE LA R. A. GALLEGA

1 Nobre. 1925.

UN pazo galego nos séculos XVI e XVII, por Fermín Bouza Brey (con gravuras). – Archivo de la Secretaría de la Soberana Orden de Malta: Relación de documentos (continuación, pol-o Conde de Vallellano. – Seción Oficial. – Documentos.

EL FRANCOLÍ

Espluga de Francolí, Outono 1925.

TEMOS recibido a visita d'iste boletín catalán, cheo d'espríto e de quentur aldea ô que saudamos, e do qu'outra vez daremos nota esplicativa.

Imprenta LAR. Real, 36 1.º - A CRUÑA

Na Biblioteca Lírica Lar

publicaránse axiña

No Desterro e Da Terra Asoballada

POESÍAS do POETA DA RAZA

(Segunda edición seleicionada e ampriada pol-o autor)

A importancia da pubricación

L A R

non precisa pregoarse

Vexa vostede calquera dos números pubricados e quedará satisfeito

Todal-as novelas son inéditas e orixinales dos millores escritores galegos.

Se vostede é amante das boas letras debe suscribirse á

L A R

Coste de cada número 30 céntimos

Suscricion a 6 números 1'60

Administración: Real, 36-1.º **A Cruña**

Dr. MOSTEIRO

Médico
Odontólogo

Mediciña e Cirugía da boca -- Electricidade -- Rayos X

A Clínica Dental mais compreta de Galicia

Cantón Pequeno, 1 (Casa Pastor) - A CRUÑA

LUIS FÁBREGA

DROGUERIA E FARMACIA

Progreso esquina a Luis Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE

Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu'os de pruma e limpa millor

Véndense en todol-os estabrecimentos de ram)

Andrés Perille - OURENSE

Reloxería ZENITH

Máquinas parlantes, Discos, Agullas

e Accesorios

M. Calviño

OURENSE

SOMBRERERIA
IEMUS
S. Andrés, 74-LA CORUÑA

A mais económica de Galicia

VIÑOS RANDULFE de Bodegas Galegas - Finos de Mesa

OS PEARES (Ourense)

Sanatorio Quirúrgico

Direitores:

Manuel Peña Rey

Ginecología e Partos

José Mosquera Blanco

Cirugía geral

Especialista na gorxa, nariz e ouvidos

Situado frente á Alameda do Cruceiro, ten todal-as condicións precisas.—Praticase toda crás d'operacións.—Dotado de todol-os adiantos que pide a actual Cirugía.—Modernas instalacións de RAYOS X pra diagnóstico e RADIOTERAPIA superficial e fonda, con voltaxe de 250.000 voltios.—Aparello de Diatermia pra tratamento de Anexites, procesos inflamatórios, reumatismo, etcétera. Lámpara de cuarzo pra sol d'altitude e ultra violeta pra tratamento d'escrofulosis, raquitismo, alopecias, eczemas, etcétera. Admítense embarazadas, e cóntase con material esterelizado pra fora da cibdade en casos d'urxencia.—Poden colaborareu todol-os compañeiros, previo consentimento dos direitores.

BODEGAS GALLEGAS PEARES E OURENSE

Viños finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE. LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18--Ourense

Augas bicarbonatado-sódicas de

MONDARIZ

FONTES DE GÁNDARA e TRONCOSO

Propiedade dos FILLOS DE PEINADOR

MONDARIZ—BALNEARIO está situado a 35 kilómetros de Vigo e a 20 das estaciós de Porriño e Salvatierra de Miño

O Hotel do Estabrecimento está aberto do 1.º de Mayo a 31 de Octubre

1000

Sastreria CRECENTE IRMANS

A MILLOR DE GALICIA

REAL, 28 - 1.°

TELÉFONO 180

A CRUÑA

F. ROMÁN E SACO

DROGUERIA E FARMACIA

Pereira, 19 — Teléfono 28

OURENSE

AXIÑA APARECERÁ **COUSAS** POR **CASTELAO**

LEA VOSTEDE A NOVELA MENSUAL **LAR** Adeministración e imprenta REAL, 36 1.° A CRUÑA

SUSCRICIÓN A 6 NÚMAROS 1'60 PESETAS